

ЗАПРОШЕННЯ ДО ДИСКУСІЇ

ЮРІЙ ЯКОВЕНКО,

доктор соціологічних наук, професор, завідувач кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік-секретар відділення політології, соціології та права Академії наук вищої школи України

Соціологія професіоналізму — фальстарт, або Небезпечний прецедент проголошення нібито нової соціологічної галузі

Тщательнее надо, ребята, тщательнее...

М.Жванецький

*“Non sunt entia multiplicanda praeter necessitatem”,
або “Не потрібно множити сутності без необхідності”.*

Так звана бритва Окама

*Скільки не кажи халва,
від того солодко в роті не стане.*

Прислів'я народів Сходу

Погрібна В.Л. Соціологія професіоналізму : Монографія. — Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2008. — 336 с.

Від 2002 року соціологи України мають можливість завдяки моїй пропозиції, що була підтримана соціологічною спільнотою України, захищати свої дисертації за оновленим переліком спеціальностей. Отже, спеціальність із шифром 22.00.04 — спеціальні та галузеві соціології, що створена шляхом поєднання чотирьох раніше окремих спеціальностей (економічна соціологія; соціологія політики; соціологія культури, науки й освіти; соціо-

логія управління), маючи інтегральний характер, надає можливість соціологам України вести науковий пошук за межами щойно зазначених шести напрямів людської діяльності. Загалом чинний перелік спеціальностей будь-якої науки за доби його легітимності виконує вельми важливу роль фіксації пріоритетних напрямів розвитку соціології. Отже, початок XXI століття завдяки згаданій модернізації переліку спеціальностей справді може стати етапом енергійного розвитку соціології в Україні. Річ у тім, що практичний, а не нормативний перелік галузей соціологічного знання складається, звісно, не з п'яти найменувань, пов'язаних із соціальними інститутами (економіка, культура, наука, освіта, політика) і таким різновидом людської діяльності, як управління; він куди більший і охоплює не лише інститути й різновиди діяльності. Цей перелік у різних довідкових виданнях сягає півсотні назв і кілька сторінок.

Тепер, коли усунено штучні гальма для розвитку кожної раніше не означуваної як спеціальність галузі соціологічного знання, не зайвим буде обговорення принаймні двох питань: 1. Якою може бути систематика цих напрямів? 2. Якими є загальні принципи формування кожної такої галузі й розуміння її об'єкта і предмета?

Спеціальність 22.00.04 має проіснувати, мабуть, не менш як десятиліття, щоб потім закономірно (об'єктивно), а не штучно (суб'єктивно) розщепитися на нові спеціальності. Проте виникнення їх має бути обґрунтованим і теоретично, і практично — перебігом розвитку як певного напрямку людської діяльності, так і кожної соціологічної школи в Україні. Завдання систематизації соціологічного знання перманентно вже заторкували відомі науковці у публікаціях часопису “Соціологія: теорія, методи, маркетинг”, зокрема в контексті соціологічного джерелознавства.

Своєю чергою, позаяк суттєвих відмінностей у методологічних принципах та методичних процедурах здійснення досліджень на засадах загальносоціологічної теорії, що приведуть до розвитку спеціальних і галузевих соціологій, практично немає, це, на мою думку, засвідчує існування соціології як цілісної науки, що може бути застосована до різних аспектів життя суспільства і в такий спосіб породжувати досконалішу систему соціологічного знання.

Звісно, вже зараз протосистематика у назві спеціальності 22.00.04 проглядається, оскільки складається вона із двох частин — соціології спеціальні та соціології галузеві. Утім, така обставина цілком сприяє подальшій диференціації. Наприклад, спеціальні соціології можна розподілити на: соціологію простору і часу (соціологія міста, соціологія села, соціологія регіонів, соціологія історії, соціологія часу тощо); соціологію соціальних дій (дозвілля, туризм, праця, споживання, управління тощо). Своєю чергою, галузеві соціології також можна розподілити на: соціологію соціальних інститутів (армія, культура, освіта, наука, політика тощо); соціологію форм суспільної свідомості (знання, мистецтво, мораль, наука, громадська думка, право, релігія тощо).

Оскільки проект паспортів спеціальностей із соціології, затверджений президією ВАК України у липні 2001 року, було розроблено мною, то не

важко згадати зміст формул двох спеціальностей, важливих для мене у справі обґрунтування подальших суджень і висновків.

Формула спеціальності 22.00.03 — *соціальні структури та соціальні відносини*. Соціальні структури та соціальні відносини — сфера досліджень структурного підходу в соціальних науках та його застосування в соціології, зокрема гносеологічного та онтологічного змісту понять: “соціальна структура”, “соціальні відносини”, “соціальна мобільність”, “соціальний статус”, “соціальна роль” тощо. Наукові дослідження за цією спеціальністю сприяють розробленню категоріального апарату та методологічного інструментарію пізнання стратифікаційної будови соціуму.

Формула спеціальності 22.00.04 — *спеціальні та галузеві соціології*. Спеціальні та галузеві соціології — це сфера вивчення спеціальних соціальних об’єктів — особистості, колективу, організацій, інституцій, міста, села та інших регіональних утворень, вікових, професійних та інших груп, а також царин суспільного життя і соціальних аспектів форм суспільної свідомості. Спеціальні соціології дають можливість розглядати той самий соціальний об’єкт під різними кутами зору соціологічної уяви, а також вирізняти в ньому той чи інший аспект (рівень, грань). Галузеві соціології вивчають як форми вияву, так і механізми дії соціальних суб’єктів та встановлюють відповідні закономірності у різноманітних галузях (сферах) суспільного життя. Всі ці соціології мають розглядати соціальну групу, соціальну діяльність, соціальні інституції як свій специфічний об’єкт. У їхніх межах здійснюється перехід від загальних концептуальних понять до операціональних, за допомогою яких надалі можна предметніше осмислювати явища, процеси, відносини тощо.

Позаяк кількість аспірантів, докторантів, здобувачів наукових ступенів із соціології все ж таки істотно перевищує кількість зафіксованих у словникових виданнях спеціальних і галузевих соціологічних теорій середнього рівня, то саме в межах інтегральної спеціальності можна знаходити дедалі нові напрями соціологічної концептуалізації. Уже нагромаджено цікавий досвід таких пошуків. Проте виник, на мою думку, і небезпечний прецедент, вартий обговорення на шпальтах провідного в Україні соціологічного часопису.

Тому після преамбули зосередьмося на предметі цієї рефлексії. Від грудня 2008 року наукова громадськість нібито має змогу обговорювати зміст монографії В.Погрібної “Соціологія професіоналізму”. Анотація до видання містить повідомлення¹: “У монографії здійснюється заявка на методологічне оформлення нового напрямку соціологічної науки — соціології професіоналізму, окреслюється її проблемне поле, пропонується авторське

¹ Звертаю увагу на одну цікаву обставину сьогодення, як мінімум, у межах вітчизняної соціології. За три останні роки в більшості випадків друку монографій під докторські дисертації, що, як пише у своїй анотації В.Погрібна, мають привернути увагу науковців, викладачів, студентів та аспірантів соціологічних факультетів ВНЗ, примірники їх до бібліотеки нашого університету не потрапляють. Так, за межами КНУ захищали докторські шість таких науковців: 2006 року — І.Кононов, О.Навроцький, Г.Чепурко, А.Шатохін; 2007-го — Л.Сокурянська; 2008-го — К.Михальова. За результатами пошуку

бачення понятійного апарату”. Звернення до “Передмови”, своєю чергою, дає змогу ознайомитись із низкою думок В.Погрібної (надалі — авторка).

“Соціологія професіоналізму як наука, що зараз активно формується на стику природничих, суспільних і гуманітарних дисциплін, має вивчати закономірності і механізми соціального розвитку людини саме на ступені її професійної зрілості й, особливо, при досягненні нею найбільш високого рівня в цьому розвитку.

Сьогодні не викликає сумніву, що виявлення сутності професіоналізму, бачення і розуміння шляхів, що ведуть до нього, мають не тільки суто теоретичне, але і велике практичне значення. В Україні є величезна кількість людей, що працюють в політиці, економіці, сфері управління, науці, правоохоронних інститутах, у багатьох інших галузях діяльності і не вважаються при цьому професіоналами у повному значенні цього слова. Особливо суспільно небезпечні такі “вливання” непрофесіоналів у соціально значущі структури, які відбуваються на поворотних, реформаційних етапах розвитку соціуму, тобто таких, що проходить зараз Україна.

Слід зазначити, що непрофесіоналізм сам по собі веде до величезних втрат у становленні та зміцненні державності, створює напруженість у внутрішньоетнічних та міжнаціональних стосунках, функціонуванні всіх сфер суспільства. Непрофесіонали прирікають себе і мільйони залежних від них співвітчизників на духовно-моральне зубожіння, зниження добробуту, погіршення здоров’я і підрив основ нормального існування суспільства взагалі. Інакше кажучи, усе досягнуте дестабілізується і підштовхує до регресу, якщо справою починають керувати непрофесіонали.

Звідси зрозуміло, наскільки актуальною є розробка соціологією професіоналізму кола проблем: “професіоналізм і його основні характеристики”; “соціальні умови і чинники досягнення високої професійної компетентності”; “механізми формування професійної самоідентифікації”; “шляхи запобігання професійній деформації особистості” тощо. Читачеві пропонується, можливо, перша в Україні спроба комплексно торкнутися цих проблем” (с. 4).

Як на мене, авторка обґрунтувала доречність сьогоднішньої уваги соціологів саме до явища непрофесіоналізму, що зараз справді здатне в “суспіль-

---

27 жовтня 2009 року в електронному каталозі університетської бібліотеки (доступ: www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/poshuk.php3) мною було виявлено лише одну монографію — Л.Сокурянської. Як тут не згадати відомий анекдот із прикінцевою фразою: “Тенденція, однак”. Монографія авторки — чергове свідчення цього, бо, згідно з довідкою від 27 жовтня 2009 року, підписаною О.Кириленком — директором Наукової бібліотеки ім. М.Максимовича при головному ВНЗ України, до фондів бібліотеки не надійшла ані монографія “Соціологія професіоналізму” (К.: Видавництво “Правова єдність”, 2008), ані автореферат докторської дисертації В.Погрібної “Соціологія професіоналізму як галузь соціології”, захищеної 19 вересня 2009 року у ВСР Д64.700.06 в Харківському національному університеті внутрішніх справ за спеціальністю 22.00.04 — спеціальні та галузеві соціології. У довідці ще вказано, що на звернення з бібліотеки до видавництва “Правова єдність” з приводу способу поширення монографії накладом 500 примірників надійшла відповідь: “Весь тираж отримано автором із видавництва”. Звісно, розпоряджатися своєю власністю є суверенною справою самого власника.

ствах ризиків” (згідно з У.Беком) помножувати ризики та зменшувати безпеку суспільної життєдіяльності. Проте головне моє заперечення щодо можливого оформлення нового напрямку соціологічної науки не так у тому, що вважати її об'єктом (непрофесіоналізм чи навпаки), як у тому, яким саме є соціологічний статус об'єкта проекту та в чому полягає характер його предмета.

Так, у науковому журналі “Український соціум” № 2 (29) за 2009 рік надруковано рецензію завідувача кафедри соціології Харківського національного університету внутрішніх справ І.Руценка “Феномен професіоналізму — теоретичні і практичні аспекти”. У її фінальному абзаці є думка, що рецензована монографія В.Л.Погрібної “не є безспірною, містить певні підстави для роздумів, але в цьому її привабливість. Видання, без сумнівів, приверне увагу соціологічної спільноти, буде корисним для науковців, аспірантів та студентів соціологічних факультетів”. Це видання, на мою думку, як фахівця, який уже раніше неодноразово виказував свою стурбованість щодо трансформації структури соціологічного знання і, зокрема, такого її вагомого складника, як теорії середнього рівня (їх назви, місце, роль тощо), увагу справді привертає, але з приводу не лише його принад, а ще й деяких вад, котрих, на мою думку, слід уникати надалі вітчизняним соціологам у прагненні здійснювати розбудову нових напрямів соціологічної науки. А саме це стверджує І.Руценка наприкінці першого абзацу своєї рецензії, виказуючи оцінку суті монографії В.Погрібної. Навіть якщо ця монографія є тільки першим кроком на шляху до створення нового соціологічного напрямку, то й цей один крок сам по собі вже заслуговує на мою увагу, аби застерегти інших ініціативних здобувачів докторського ступеня не здійснити й собі фальш-старту у своїх дослідницьких розвідках.

Звернімося до тексту авторки, яка в “Післямові” до монографії вдається до викладу низки суджень стосовно замислу свого проекту і наслідків його здійснення, а саме: *“Ми свідомо відмовилися від традиційної логіки побудови теоретичного дослідження, яке містить в собі заявку на методологічне оформлення нового напрямку науки (фр. 1; курс. мій. — Ю.Я.), коли спочатку характеризується його об'єкт, предмет, понятійний апарат, а вже потім розкриваються онтологічні, епістемологічні, методологічні питання його становлення та розвитку. Нам хотілося спочатку звернути увагу зацікавленого читача на онтологічну сутність ключових категорій соціології професіоналізму — “професія” і “професіонал”, потім виявити епістемологічний зв'язок понять “професійна діяльність” і “професіоналізм”, після чого зосередитися на методологічних засадах процесу (чому безпосередньо процес повинен мати методологічні засади? — Ю.Я.) професіоналізації” (с. 315).*

Коментуючи підкреслене, звертаю увагу на таке. Авторський проект проголошено як теоретичний (тобто заявка на оформлення соціологічної теорії так званого середнього рівня), презентуючи котрий авторка свідомо (!) відмовляється від традиційної логіки його розбудови без жодного обґрунтування, окрім посилання на своє бажання — як на початку монографії, так і наприкінці, де ми читаємо:

“Тому саме зараз, у післямові, резюмуючи усе сказане, пропонуємо своє бачення понятійного апарату соціології професіоналізму як галузевої

соціології, котра, з одного боку, конструюється у межах загальної соціологічної теорії, а з іншого, має певну автономію, об'єкт, предмет, функції і проблемне поле.

Ми вважаємо, що *об'єктом* цього наукового напрямку є професіоналізм як соціальний феномен, адже він є типовим соціальним фактом (за Дюркгеймом), а саме: об'єктивно існує, має масовий характер і стабільність проявів, а також визначається усталеною системою інституціоналізованих взаємодій.

Водночас професіоналізм виступає об'єктом досліджень не лише для соціологів, але і для психологів, акмеологів. Тому *все визначається специфікою предмета, тобто контекстом і ракурсами, в яких пізнається об'єкт. Отже, предметом соціології професіоналізму є соціальні зв'язки і відносини, що виникають у процесі професіоналізації особистості* (фр. 2; курс. мій. — Ю.Я.), а також соціальні явища і тенденції, які виступають його наслідком” (с. 315).

Тепер у коментарях з приводу вирішеного мною фрагмента 1 слід згадати наведені вище паспорти спеціальностей, аби зрозуміти, що такий предмет авторського проекту (тобто відносини) специфікує його лише за спеціальністю 22.00.03 — соціальні структури та соціальні відносини. Тому в оцінюванні проекту має йтися не про оформлення нового напрямку соціологічної науки, а про деякі (можливо, дуже важливі) сучасні характеристики професійно-посадової структури соціуму.

Заради фактів та аргументів на користь моїх коментарів звернімося вже до цитат із підручника І.Рушенка “Загальна соціологія” (Харків, 2004), що містить підрозділ 8.2 “Професійно-посадова структура” у складі третього розділу “Соціальні структури”.

“Професійно-посадова структура — це поділ зайнятого населення за характером та змістом праці та супутніми ознаками (фр. 3; курс. мій. — Ю.Я.). Зайняте населення є економічно активною частиною суспільства, це працевлаштовані особи, що працюють, отримуючи заробіток або прибуток. Професія — рід трудової діяльності, визначений чинним у суспільстві розподілом праці. ...Термін “професійно-посадова структура” враховує той факт, що для трудової діяльності важливим є не тільки поділ за професійним принципом, але і за посадою, яка визначає соціальну позицію в професійній ієрархії або у конкретних трудових колективах. ...Професія і посада часто ототожнюються або плутаються. Професія — більш широка категорія. Вона пов'язана із суспільним поділом праці. Посади означають поділ праці в межах професії або конкретної організації. Існує кілька соціальних ознак, які вирізняють професійно-посадовий тип соціальних спільнот. По-перше, професійна діяльність передбачає винагороду і певний соціальний статус, що пов'язує представників цих спільнот з класовою структурою суспільства залежно від рівня оплати праці та її престижності. По-друге, сучасні професії вимагають тривалої попередньої підготовки, спеціальної освіти, за характером яких можна визначити зміст професії. По-третє, професіоналізація передбачає набуття людиною певної суми знань, навичок, вмінь, професіонального досвіду та нерідко й специфічного способу життя, відмінного від інших груп населення. У результаті може спостерігатися так

звана “професійна деформація” особистості. Професія “відбивається” на зовнішньому вигляді, поведінці, манерах та стилі життя людей. Іноді кількох хвилин спілкування з людиною досить, аби з великим ступенем вірогідності вгадати її професію. Термін “професійна деформація” іноді вживається у виключно негативному значенні як сума небажаних особистісних змін. Професійні ознаки можуть зберігатися протягом певного часу і у непрацюючих — пенсіонерів, безробітних. Але зміна роду діяльності починає нівелювати старі ознаки й особа набуває нових рис. Професійно-посадова структура є похідною від поділу праці у суспільстві” (с. 256–257).

Можна легко побачити, що підрозділ 1.1. “Онтологічна сутність понять “професія” і “професіонал”” виконано авторкою на ґрунті аналогічного бачення місця та ролі професії в суспільстві. Про це свідчать її поточні висновки. “Отже, професія — це трудова діяльність, яка неможлива без відповідної теоретичної (знання) і практичної (уміння) підготовки. Для людини вона є джерелом існування. Але в цьому разі не береться до уваги процесуальний аспект трудової діяльності, тобто її здатність відбуватися з тією або іншою швидкістю і внаслідок цієї особливості бути більшою або меншою мірою продуктивною. Крім того, актуалізація аспектів професійної діяльності, якими є теоретична і практична підготовка працівника, тобто рівень його знань і умінь, не вирішує протиріч його спільної (колективної) з іншими працівниками діяльності, що пов’язані з такими поняттями, як “компетентність”, тобто характеристика індивіда, і “ефективність” — характеристика процесу його взаємодії з іншими індивідами” (с. 21). Тобто мають місце супутні ознаки, якщо згадувати виокремлений мною фрагмент 3.

Можна цілком приєднатися до згаданої вище рецензії І.Рущенка, який послідовно схарактеризував зміст розділів монографії. Так, буду вважати, що справді, як пише цей рецензент, у першому розділі розглянуто теоретико-методологічні основи структурування професійної діяльності згідно з назвою цього розділу. Проте зміст цього розділу аніяк не обґрунтовує становлення соціології професіоналізму як функціонуючої галузі соціології. Ніяких спроб підвести підсумки еволюції теоретико-методологічних основ структурування професійної діяльності теж не представлено. Розділ обривається на тому, що “усе різноманіття ознак професійного маргіналізму групується навколо чотирьох властивостей особистості”, що й було наведено (див. с. 109–110). До речі, маргінал, маргіналізм, маргінальність — це ще один ряд термінів, ключових для праць із питань соціальних структур та відносин.

Аналогічно не заперечую, що другий розділ присвячено інституціональним і неоінституціональним рівням організації діяльності професіонала. Проте, як пише далі І.Рущенко, результатом цього розділу постала лише систематизація та узагальнення отриманої теоретичної та емпіричної інформації, що дало змогу авторці сформулювати загальні принципи та критерії оцінки ефективності професійної діяльності як результату її інституціоналізації.

Третій розділ монографії авторки нічого не додає на користь очікуваного зацікавленим читачем обґрунтування становлення соціології професіоналізму як функціонуючої галузі соціології, бо розділ присвячений, згідно з

І.Рущенком, теоретичним та практичним аспектам аналізу особистості професіонала, її професійного розвитку, а також позитивним і негативним результатам і наслідкам цього процесу.

Тому подальші міркування шановного І.Рущенка стосовно того, що “В.Л.Погрібна пропонує власне бачення понятійного апарату соціології професіоналізму як окремої гілки соціологічної науки, формулює об’єкт, предмет, функції, хоча при цьому не претендує на завершеність і методологічне оформлення, тобто залишає зацікавленим науковцям широкий простір для теоретичної і емпіричної діяльності на теренах нового галузевого напрямку соціології” (с. 191), доречні тільки в одному аспекті. Вважаю як науковець, котрий на посаді завідувача кафедри галузевої соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка вже понад двадцять років прагне осмислювати засади методологічного обґрунтування становлення новітніх галузевих напрямів у соціології, що все зазначене І.Рущенком становить лише умову, необхідну для можливого колись вдосконалення соціології професій як уже функціонуючої галузі соціології, але умову далеко не достатню для проголошення в такому статусі “соціології професіоналізму”. Як і раніше, шукаю аргументи в “Післямові”, де авторка приваблює зацікавленого читача ще низкою цікавих пропозицій, а саме:

“Функціональна спрямованість цієї галузі соціологічної науки також досить багатопланова. Можна виділити, принаймні, п’ять її функцій: 1) онтологічну; 2) епістемологічну; 3) методологічну; 4) інструментальну; 5) транслуючу (або просвітницьку).

Онтологічна функція дає відповідь на питання, що, власне кажучи, ми вивчаємо, якою є природа і властивості об’єкта нашого дослідження? Соціологія професіоналізму має досліджувати, що є професіоналізм у сучасному суспільстві, як еволюціонує це явище з погляду його сутності у процесі трансформації соціуму.

Епістемологічна функція передбачає (? — Ю.Я.) створення можливості для дослідника отримання достовірної інформації про явище, що вивчається. Соціологія професіоналізму мусить специфічними соціологічними засобами виявляти та аналізувати закони та закономірності формування і розвитку професіоналізму.

Методологічна функція соціології професіоналізму полягає в тому, що, фактично поєднуючи високу теорію з практичними потребами суспільства (першу і другу функції), вона спрямована на виявлення місця соціальних відносин, які детермінують формування професіоналізму особистості і діяльності, в загальній системі соціальних відносин на особистісному, соціальному, соціетальному та інтросоціальному рівнях (фр. 4; курс. мій. — Ю.Я.).

Інструментальна функція спрямована на реалізацію одного з найважливіших завдань соціології — розробляти і вдосконалювати конкретні методи збору, обробки й аналізу інформації щодо феномену професіоналізму та процесу професіоналізації особистості.

Транслуюча (просвітницька) функція соціології професіоналізму відповідає за поширення у суспільстві об’єктивних знань про професіоналізм як соціальне явище. За всієї своєї зовнішньої “невибагливості” саме

її реалізація набуває сьогодні особливої гостроти, бо сприйняття професіоналізму не лише пересічними громадянами, але й фахівцями в різних галузях (від політиків до журналістів) як цілком зрозумілого поняття, в котре при цьому кожен вкладає власний зміст, призводить до його неприродного спрощення і, як наслідок, “вихолощування” сутності. Вирішити цю проблему має саме соціологія професіоналізму через просвітницьку функцію” (с. 315–316).

Уже згаданий вище І.Рущенко у своїй праці “Соціологія злочинності” (Харків, 2001) теж говорив про функцію соціології злочинності (с. 22–23), проте розпочав з функції всіма давно визнаної — пізнавальної, але не з онтологічної чи епістемологічної. Це зрозуміло, бо пізнання — це процес давно інституціоналізований, а онтологія та епістемологія є лише науковими дисциплінами, представники котрих окреслюють умови інституціоналізації науки. Докладніше про це можна прочитати, наприклад, у науково-теоретичному журналі “Епістемологія & Філософія науки”, котрий щоквартально з 2004 року видає Інститут філософії РАН у Москві. Тому такі новації авторки мають теж супроводжуватися обґрунтуваннями, а не деклараціями.

Оскільки книга І.Рущенко містить його версію аналогічних функцій соціології професіоналізму, то, наводячи цитати з книги “Соціологія злочинності”, пропоную кожному читачеві дійти власних висновків з приводу вправності авторки в її прагненні зробити свій оригінальний внесок у справу розбудови нової галузі та вперше оформити її функції, спираючись на інтелектуальну власність свого колеги по кафедрі й водночас керівника.

Отже, у Рущенко: “*Методологічна функція* — це поєднання “високої” соціологічної теорії з потребами прикладної кримінології, включно до формування теоретичної бази конкретних емпіричних досліджень. На наш погляд, соціологія злочинності може відігравати роль містка, що пов’язує досить абстрактну соціологічну теорію з проблемами конкретної галузі в інтересах широкого кола дослідників, тобто не тільки соціологів, але й юристів та інших фахівців.

Інструментальна функція мусить зреалізувати властиве для соціології завдання — формувати й розвивати методи збору, обробки та аналізу первинної інформації. Вельми актуально з огляду на реальний стан кримінологічних досліджень підняти планку якості, достовірності емпіричних кримінологічних робіт, впровадити методики для стандартних ситуацій, моніторингу з тих чи інших проблем.

Нарешті, *інформаційно-просвітницька функція*, на наш погляд, складає ту частину праці соціолога, яка орієнтована на розповсюдження відповідної інформації, набутих знань у суспільстві. Не виключена і певна роз’яснювальна робота, або участь соціологів у відповідних програмах та інформаційних заходах” (с. 23–24).

І останнє, що пише В.Погрібна: “Автор у жодному разі не претендує на завершеність *таким чином* (курсив мій, але, як то кажуть, без коментарів. — Ю.Я.) методологічного оформлення нової галузі соціології: це лише перший крок, і попереду ще значні теоретичні і практичні дослідницькі перспективи

ви. Ця книга лише закликає широку соціологічну спільноту звернутися до її дослідницького поля, адже, як зазначав Е.Гідденс, “Соціолог — це той, хто спроможний вийти за межі кола особистих обставин і помістити речі в широкий контекст” (с. 316).

Отже, авторська післямова загалом та її фінал зокрема, переконали мене в необхідності продовжувати позиціонувати себе як представника широкої соціологічної спільноти, котрий і надалі прагне залишатися соціологом за версією Гідденса, тобто здатним “вийти за межі кола особистих обставин і помістити речі в широкий контекст”.

Оскільки авторка визнає, що на певному явищі, як на об’єкті, може бути зосереджена увага представників різних наук, то характер соціологічного проекту слід визначати тільки згідно з характером предмета дослідження (див. фр. 4, підкреслений мною). В такому випадку — це “соціальні зв’язки і відносини, що виникають у процесі професіоналізації особистості”. По-перше, відповідно до предмета роботи Погрібної, по-друге, тому, що майстерність, кваліфікація, компетентність, врешті-решт, професійність (або професіоналізм, що, згідно з твердженнями авторки (с. 99–100), є ціннісною характеристикою, основним індикатором якої є ідентифікація особистості) якраз і є супутніми ознаками позиції людини в професійно-посадовій структурі певного соціуму.

У тексті монографії неодноразово здійснено так зване забігання наперед, тобто наявність у структурі соціологічного знання соціології професіоналізму проголошено, але не доведено, а втім, уже багато чого в тексті розглянуто нібито з позицій цієї самої соціології професіоналізму (див. назви підрозділів 2.1 “Зв’язок понять “інституція” та “інститут” з позицій соціології професіоналізму” чи 3.1 “Основні напрямки дослідження особистості в соціології професіоналізму”), але аргументів і фактів щодо цієї інституціональної події не наведено. Оскільки “у монографії лише здійснюється заявка на оформлення соціології професіоналізму як нового соціологічного напрямку”, то, на мою думку, саме й відбувся фальстарт із проголошенням соціології професіоналізму як функціонуючої галузі соціології, а сам проект виконано за межами спеціальності 22.00.04.

Отже, слід не тільки вважати цей випадок із проголошенням нової соціології небезпечним прецедентом, а ще й застерегти ініціативних науковців та осіб, що їх підтримують у прагненні ставати докторами соціології, що становлення нового галузевого напрямку в соціології **не варто зводити до концептуалізації властивості соціального явища**. Та й сама концептуалізація, як мета проекту, личить лише здобувачеві ступеня кандидата наук.

Звернімося до наукових джерел, виконаних поза м. Харків, що мають стосунок до соціологічного дискурсу щодо професіоналізму. За адресою http://club.fom.ru/books/abramow_sociolog_professij.doc можна побачити навчальну програму дисципліни “Соціологія професій”, розроблену ще 2003 року доцентом Державного університету “Вища школа економіки” Р.Абрамовим. Звісно, в цьому документі визначено мету курсу — ознайомити слухачів із розвитком концепцій професіоналізму в класичній і сучасній соціології. В курсі розглянуто основні історичні й соціальні визначення професії, проведено соціально-історіографічний аналіз розвитку професіо-

налізму в західному суспільстві. Важливе місце в курсі відведено теоріям, моделям і характеристикам професіоналізму в соціальних науках: означено відмінність у підходах до дослідження й опису феномена професії, продемонстровано зв'язок концепцій професіоналізму із загальносоціологічними парадигмами. Також звернено увагу на дослідження професійних практик і роль професіоналів у соціальній структурі індустріального і постіндустріального суспільства. Розглянуто символічні аспекти соціального конструювання професійних співтовариств: професійну ідеологію, етику, ритуалістику тощо. Особливу увагу приділено соціальним та інституціональним аспектам становлення професійних співтовариств у Росії та СРСР. Певні теми програми заслуговують на те, щоб їх навести (мовою документа).

Тема 2. Социологическая классика о профессионализме

Интерес социологов к институту профессий. Место профессионалов в общественном разделении труда (Э.Дюркгейм). Профессия ученого и политика (М.Вебер). “Чиновник” А.Вебера. Профессиональный этос (Т.Парсонс). Профессионал как социальный тип.

Литература по теме

1. Вебер А. Чиновник // Социологические исследования, 1988. №
2. Вебер М. Наука как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения. Пер. с нем. М.: Прогресс, 1990.
3. Вебер М. Политика как призвание и профессия // Вебер М. Избранные произведения. Пер. с нем. М.: Прогресс, 1990.
4. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. М.: КАНОН, 1996.
5. Parsons T. The Professions and Social Structure (1939) // Parsons T. Essays in Sociological Theory (Revised Edition). New-York: The Free Press, 1966, p. 34-46.

Тема 3. Современные социологические концепции профессионализма

Современная социологическая теория и подходы к изучению профессионализма. Теория черт (trait model) и структурно-функционалистский подход к определению профессии. Англо-американская и континентальная модель профессионализма. Различение занятия (“occupation”) и профессии (“profession”): критерии профессионализма. “Полные профессионалы”, “полупрофессионалы” и “новые профессионалы”.

Литература по теме

1. Батыгин Г.С. Профессионалы в расколдованном мире // Этика успеха: вестник исследователей, консультантов и ЛПП. Выпуск 3. Тюмень–Москва, 1994. с.9–19.
2. Беккер Г. Природа профессии // Этика успеха: вестник исследователей, консультантов и ЛПП. Выпуск 3/94. Тюмень–Москва, 1994, с.82–90.
3. Carr-Saunders A.M., Wilson P.A. The Professions. Oxford: Clarendon Press, 1933.
4. Greenwood. E. Attributes of a Profession // Sociological Perspectives on Occupation. F.E. Peacock Publishers, Inc. Itasca Illinois, 1972.
5. Millerson G. The Qualifying Associations: a Study in professionalisation. London: Routledge & Kegan Paul, 1964.
6. Parsons T. Professions // International Encyclopedia of the Social Sciences. The Macmillan Company & The Free Press, 1968, pp. 536–547.

Тема 4. *Корректировка моделей профессионализма: профессиональный и менеджеральный проект*

Потребность в корректировке “классических” теорий профессионализма. Концепция профессионального проекта и менеджерального проекта (Лейта и Феннелл). Новый взгляд на социальный институт профессии.

Литература по теме:

1. *Murphy R.* Proletarianization or bureaucratization: the fall of the professional? // The Formation of professions. Knowledge, State and Stagy, ed. by Torstendahl & Burrage, Sage Publications, 1990.
2. *Leih K.T., Fennell M.L.* Professional work. A sociological approach. Malden: Blackwell Publishers, 2001.
3. *Freidson E.* The changing nature of professional control // Annual Review Sociology, 1984. 10, p. 1–20.

Тема 5. *Социальное конструирование профессии*

Легитимация профессиональной власти. Экспертное знание и власть дискурса (М. Фуко, А. Макинтайр). Использование символических средств борьбы за монополию на профессиональное знание. Профессиональные идеологии как средство борьбы за легитимацию экспертной власти профессионалов. Процесс профессионализации. Производство и воспроизводство профессионалов. Тенденции онаучивания (“саентификация” — scientification) и академизации (academization) профессии.

Литература по теме

1. *Жижек С.* Возвышенный объект идеологии. М.: Художественный журнал, 1999.
2. *Макинтайр А.* После добродетели: Исследования теории морали. М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2000.
3. *Фуко М.* Порядок дискурса // Воля к истине. По ту сторону знания, власти и сексуальности. М.: “Магистериум, Касталь”, 1996, с. 47–97
4. *Wilenski H.* The Professionalisation of Everyone // American Journal of Sociology, LXIX (Sep., 1964).

Тема 6. *Академическая профессия*

Научное сообщество как профессиональная корпорация. Иерархия научных дисциплин. Исследования профессиональных практик в научном сообществе. “Человек академический” (Homo academicus). Трансформации университета в современном обществе. Университетская докса. Профессиональный этос ученого.

Литература по теме

1. *Вебер М.* Свобода от “оценочных суждений” в социологической и экономической науке // Вебер М. Исследования по методологии науки. Часть 1. М.: ИНИОН АН СССР, 1980.
2. Еще раз о гипотезе Ортеги. (Сводный реферат) // Проблемы эффективности научных исследований. М.: ИНИОН РАН, 1991, с. 69–76.
3. *Малкей М.* Наука и социология знания. М.: Прогресс, 1983.
4. *Bourdieu P.* Homo Academicus / Transl. by Collier P. Cambridge: Polity press, 1996.

5. King M. D. Science and the Professional Dilemma, in Julius Could (ed.) Penguin Social Sciences Survey, 1968.
6. Merton R. The sociology of science. Ed. Norman W. Storer. Chicago: Univ. Chicago Press, 1973.
7. Parsons T., Platt G. The American university. Cambridge. Harvard Univ. Press, 1973.

Вважаю очевидним те, що коли щодо соціологічних концепцій професіоналізму вже здійснюють навчальну роботу за наведеними вище темами упродовж як мінімум 6 років, то про оформлення нового соціологічного напрямку зусиллями В. Погрібної вести мову не слід. Чи соціологія в Україні існує поза межами світового контексту? Адже саме про нього писав Гіденс (“Соціолог — це той, хто спроможний вийти за межі кола особистих обставин і помістити речі в широкий контекст”) і, своєю чергою, згадувала авторка. Ладним зі мною посперечатися рекомендую спочатку подивитися Інтернет, обравши для пошуку давно відомих обставин концептуалізації професіоналізму саме це слово — “професіоналізм”. Підстав для заявки на новий напрям у соціології вже давно немає.

Обминаючи перше із двох канонічних питань, висловлю думку з приводу другого, тобто — що робити? 10 грудня 2009 року в Інституті соціології НАНУ за підтримки САУ триватимуть урочисті події з нагоди 60-річчя Н. Паніної, яка докладала титанічних зусиль для створення та функціонування Кодексу професійної етики соціолога, що був затверджений V з'їздом Соціологічної асоціації України (20 травня 2004 року, Київ).

Кодекс містить основні принципи та етичні норми, і деякі з них вважаю доречним зараз нагадати, бо вони мають правити для соціолога за орієнтир при виборі етичного варіанта поведінки в різних контекстах, бо є критеріями професійної поведінки відповідно до вищих ідеалів у цій сфері людської діяльності.

Основні принципи

II. Професійна компетентність

Соціологи зобов'язані підтримувати найвищий рівень компетентності у своїй роботі; вони розуміють, що їхні професійні можливості мають певні межі й беруться лише за ті завдання, для яких мають належну освіту, вміння і досвід. Вони визнають необхідність постійного підвищення свого освітнього рівня, щоб залишатися професійно компетентними; вони використовують відповідні наукові, професійні, технічні й адміністративні засоби, потрібні для підтримки їхньої професійної діяльності на компетентному рівні. Вони консультуються з іншими професіоналами з метою поліпшення своєї роботи зі студентами, учасниками дослідження й замовниками.

IV. Професійна відповідальність

Соціологи зобов'язані дотримуватися найвищих професійних норм і брати на себе відповідальність за свою роботу. У своїй професійній діяльності вони виходять з того, що всі разом вони становлять одну спільноту й відповідають за розвиток соціологічного знання та підтримання авторитету соціології у науковій і соціально-практичній сферах життя суспільства.

Соціологи усвідомлюють цінність довіри громадськості до висновків соціології, вони зацікавлені в етичній поведінці один одного, їх непокоїть те, що дії декого з них можуть скомпрометувати цю довіру. Соціологи мають прагнути діяти колегіально, але не повинні дозволяти цьому прагненню до колегіальності ставати важливішим за їхню особисту відповідальність за етичну поведінку. У разі потреби соціологи мають консультуватися з колегами, щоб уникати порушення етичних норм.

Етичні норми

2. Науково-дослідницька діяльність

2.1. Соціолог вважає своїм професійним обов'язком бути в курсі наукової і професійної інформації у своїй сфері діяльності, підтримувати високий рівень професійної компетентності.

2.3. У будь-якому виді діяльності, пов'язаному з виконанням професійних обов'язків, соціолог ніколи свідомо не спотворює істину, хоч би які обставини провокували його на дії такого роду.

3. Наукове спілкування

3.1. Соціолог обстоює свої погляди, ідеї і концепції, незважаючи на кон'юнктуру й авторитети.

3.2. Ставлення соціолога до інших ідей і людей — авторів або прихильників цих ідей — визначається толерантністю й повагою. Наукова критика і полеміка як природні для науки форми її розвитку несумісні з навішуванням ідеологічних ярликів та з будь-якими спробами зведення рахунків з опонентами.

3.3. У професійних дискусіях соціолог намагається не дискредитувати своїх опонентів у професійному та особистісному аспектах, не маючи для цього вагомих підстав, пов'язаних із грубим порушенням ними етики наукової і викладацької діяльності.

4. Презентація результатів дослідження і наукові публікації

4.2. Соціолог не фабрикує дані, не фальсифікує результати і не пропонує у своїх публікаціях і презентаціях недостатньо обґрунтовані висновки, рекомендації, соціально-політичні узагальнення та ярлики.

4.3. Соціолог утримується від поспішних публікацій, якщо подані в них ідеї або дані недостатньо обґрунтовані чи перевірені. Особливу скрупульозність соціолог виявляє в тих випадках, коли недостатньо обґрунтовані або перевірені результати дослідження можуть вплинути на репутацію й авторитет конкретних людей або організацій.

4.4. Презентуючи свою роботу, соціолог повідомляє повну інформацію про неї і не пропускає дані, які не узгоджуються з його гіпотезами і концепціями. Він оголошує результати незалежно від того, збігаються вони з прогнозованими чи суперечать їм.

4.5. Після публічної презентації результатів свого дослідження соціолог дозволяє іншим ученим проводити відкрите оцінювання й верифікацію методів і даних із належними заходами остороги, якщо це необхідно для захисту конфіденційності учасників дослідження.

6. Редакційно-видавнича діяльність

6.4. Рецензуючи роботи своїх колег, соціолог керується критеріями істини, об'єктивності, професійної компетентності й етики наукової діяльності, уникаючи демонстрації свого власного ставлення до автора, емоційних оцінок, а також навішування ідеологічних і політичних ярликів.

6.5. *Вважаючи за благо критичний аналіз своєї роботи на всіх її етапах, соціолог із повагою ставиться до критичних зауважень своїх колег і не розглядає наукових опонентів як особистих ворогів або недоброзичливців* (курс. мій. — Ю.Я.).

Отже, краще, аніж уже написано в Кодексі щодо компетентності, професійності та етичних норм для сучасного українського соціолога, і не сказати. Тому слід неухильно керуватися положеннями Кодексу професійної етики соціолога, кожному бути у своїх пошуках гідними його та пам'яті вельмишановної Наталії Вікторівни Паніної, ім'я котрої вже давно має бути вписано в назву цілком конкретної дослідницької інституції України.

СОЦІОЛОГІЧНА ПУБЛІЦИСТИКА

ЄВГЕН ГОЛОВАХА,

доктор філософських наук, завідувач відділу історії, теорії і методології соціології Інституту соціології НАНУ, головний редактор часопису "Соціологія: теорія, методи, маркетинг"

Альтернативний гендерний словник

Останніми роками соціологи пишуть про гендерні проблеми дедалі більше "добро-го і різного". Але, як на мене, пишуть надто серйозно — без огляду на належність до тієї чи тієї соціологічної школи і власну гендерну належність, яку, втім, кожен із нас відчуває, мабуть, навіть частіше за національну чи соціально-класову. Зважаючи на актуальність проблематики та її унікальний вплив на суспільство і кожного, хто в ньому перебуває як потенційний респондент чи дослідник, я й намагався скласти спеціалізований словник, котрий якщо й не допоможе глибше пізнати природу і соціальну зумовленість гендеру, то, принаймні, дасть змогу без надмірної драматизації сприймати деякі гендерні проблеми, що втратять свою неабияку привабливість, якщо їх зможуть розв'язати відповідно до науково обгрунтованих висновків і рекомендацій

АМАЗОНКИ — войовничі фундаторки фемінізму — вчення про обмежену користь і необмежену шкоду чоловічої присутності.

АМУР — єдиний стрілок, чия влучність сприяла не припиненню, а відтворенню життя.

АНДРОГІННІСТЬ — поєднання в людині найліпших жіночих і найкращих чоловічих якостей: жіночої вірності, чуйності, відповідальності, доброти і чоловічої здатності всі ці якості вправно використовувати.

АТОМІЗОВАНА СІМ'Я — сім'я, в якій настільки знижено соціальний контроль, що її члени сприймають один одного не лише як дітей, дружин і чоловіків, а й як людей.

БЕЗШЛЮБНИЙ СТАН — стан, що може передувати шлюбу, може наставати після нього, але, на жаль, не може з ним співіснувати.